Varujan Vosganian

*

Cartea șoaptelor
Album

Redactori: Magdalena Popescu Bedrosian, Bianca Burța-Cernat

ISBN 978-973-7727-60-2

Printed in ROMANIA

Varujan
VOSGANIAN

Cartea șoaptelor

Album

Ararat
2009

Argument

Îți trebuie multă forță pentru a putea suferi cu adevărat. Iată unul dintre drepturile fundamentale ale omului care nu este trecut, din păcate, în nicio Constituție și căruia doar cultura i-a fost până acum un îndărătnic apărător: dreptul la suferință. A consacra acest drept nu înseamnă a-i face pe oameni să sufere, ci dimpotrivă, a accepta faptul că fiecare om, fiecare popor are simbolurile sale, reperele și valorile sale, are durerile și, în consecință, nevindecările sale ce trebuie respectate. Acesta este și sensul cuvintelor cu care bunicul meu a început, în locul meu, *Cartea șoaptelor*: „Noi nu ne deosebim prin ceea ce suntem, ci prin morții pe care fiecare îi plânge." În acest fel, *Cartea șoaptelor* nu se sfârșește între coperțile ei, ea va exista câtă vreme va exista teamă, câtă vreme pentru o lacrimă se va vărsa tot atâta sânge cât, odinioară, pentru un veac de război. *Cartea șoaptelor* este o carte despre armeni, dar și o carte despre români. Și nu numai. Este o carte despre secolul al douăzecilea, cu războaiele lui mondiale, cu masacrele și gropile lui comune, cu ideologiile și asupririle lui. Dar nu numai. Fiecare loc, fiecare timp, fiecare neam au o *Carte a șoaptelor* a lor. Ea se trăiește, trebuie doar povestită.

Am fost întrebat adesea dacă întâmplările *Cărții șoaptelor* sunt adevărate. Pentru a lămuri o asemenea întrebare, încă înainte de a fi pusă, unii autori precizează, chiar din pornire, că personajele ori faptele sunt rodul imaginației lor. Dar cine poate trasa o graniță între real și imaginar și, mai ales, cine poate măsura cât de mult se schimbă realitatea tocmai pentru că e purtată și sporită de aripile imaginarului ? Din această perspectivă, lucrurile stau astfel: personajele *Cărții șoaptelor*, în măsura în care a fi real înseamnă să te fi născut cândva, să fi avut un nume, o soartă și un mod în care toate acestea să se fi încheiat vreodată, sunt reale. În ce privește, însă, întâmplările relatate în *Cartea șoaptelor*, ele aparțin întregului spectru al lumii, și celui văzut, și celui nevăzut. Există laolaltă, situații

reale, situații imaginate și altele pur și simplu imaginare. Poate că în loc de *Cartea șoaptelor*, această poveste s-ar fi putut numi *Cartea lecuirii.* Căci ea povestește despre oameni trecuți printr-o suferință de neînchipuit, de care fiecare a căutat să se vindece în felul său. Și cum realitatea este rareori leacul realității, poporul bunicilor mei s-a călăuzit după lucrurile imaginare și după lucrurile imaginate, anume cele care nu existau ori cele care, existând, ei se încăpățânau să le vadă altfel de cum sunt.

Nu m-aș fi încumetat să povestesc despre atâtea întâmplări și personaje, despre atâtea situații aparent neverosimile, îndeosebi prin tragismul lor, dacă nu aș fi avut dovada că ele s-au petrecut cândva. Pentru povestitorul ei, *Cartea șoaptelor* este o *Carte a încumetării*, tocmai pentru că are de partea sa temeiul neverosimilității. Neverosimilul nu este o îndepărtare de la realitate. Ci, dimpotrivă, el se așază pe crestele realului, este partea cea mai îndrăzneață, mai provocatoare și mai cutremurătoare a realității, este realul dus până la limitele sale. Cele mai importante lucruri din viața unui om sunt întâmplările neașteptate. Viața însăși, în profunzimea ei, este o cronică a lucrurilor neprevăzute. Neverosimilul este cheia care descifrează lumile amestecate, este un fel de cristal de stâncă al realității. O carte este puternică în măsura în care îmblânzește neverosimilul, îl înduplecă să coboare, printre oameni, pe pământ. Neverosimilul nu este o limită a realității, ci o limită a noastră în a înțelege realitatea, în toată amploarea ei.

Autorul *Cărții șoaptelor* pare că descrie întâmplări petrecute în copilăria lui. Faptul că povestitorul este un copil îi oferă un dublu avantaj. Întâi că poate fi martorul lucrurilor celor mai tainice, căci de un copil nu se ferește nimeni. Chiar dacă unele obiecte sau împrejurări i se ascund, asta nu se întâmplă decât pentru a-l ajuta să le găsească. În al doilea rând, neavând încă năravul de a separa lumea în bine și rău, în adevăr și iluzie, neavând încă timpul de a fi dobândit prejudecăți, având doar sentimente, nu și presentimente sau resentimente, copilul descrie lucrurile așa cum le vede. *Cartea șoaptelor* nu este însă doar o suită de amintiri din copilărie, chiar dacă adesea sunt evocați bătrânii armeni ai copilăriei mele și, printre ei, cei doi, așezați,

precum în *Cântecul aleatoriu*, pe stâlpul lumii, așa cum cele două măști, a tragediei și a comediei, se atârnau de stâlpul scenelor antice: bunicii mei, Garabet Vosganian și Setrak Melichian. Cele mai multe dintre amintiri nu sunt ale mele, tot așa cum, în poveste, urmele pe care le las sunt mai mari și mai adânci decât ale tălpilor mele de copil.

Ar fi, însă, prea simplu să spunem că *Albumul Cărții șoaptelor*, prezentând personaje care se regăsesc în carte, elucidează chestiunea veridicității ei. Căci, în mod inevitabil, un album nu ar putea cuprinde întreaga galerie de personaje care se perindă prin paginile cărții. Personajul central al *Cărții șoaptelor* este, cum spuneam, secolul al douăzecilea care se compune, ca un ochi de albină, din mii de fațete. Un secol nefericit care a avut o adolescență scurtă, care a îmbătrânit brusc la jumătatea întâiului său deceniu, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial - nu chiar atât de nefericit însă ca urmașul său, secolul al douăzeci și unulea care, odată cu atentatele de la 11 septembrie 2001, s-a născut gata bătrân, precum Benjamin Button al lui Scott Fitzgerald, fără a avea însă, ca acela, șansa întineririi și dezvinovățirii.

Secolul al douăzecilea, secol al dezrădăcinărilor, al convoaielor, al exodurilor, al apatrizilor și al diasporelor, a fost de aceea un veac al căutărilor zadarnice de sine căci oamenii au ajuns mai curând pe lună, decât, spre domolirea neliniștilor, în propriile suflete. Laolaltă cu acest veac al nevrozelor, al zădărniciilor și al limitelor frânte, printre personajele *Cărții șoaptelor* se numără, de asemenea, timpul, moartea ori memoria. Ele capătă uneori înfățișări concrete, statice precum în picturile lui De Chirico, eterice ori fragile precum la Dali, dramatice precum la Munch ori dinamice precum în picturile lui Marinetti, dar greu de prins într-o fotografie.

Tot printre personaje se numără unele care au rolul lor în *Cartea șoaptelor*, dar nu apar în fotografiile vremii. Vioara ori șevaletul bunicului Garabet, mătăniile bunicului Setrak, *Mauserul* lui Misak Torlakian, testamentul lui Hartin Fringhian, mandolina Virginicăi Papazian, călutul meu de lemn ori hărțile lui Micael Noradunghian. Unele, cum ar fi mandolina care poate

fi văzută acum la Muzeul armenesc din București, testamentul lui Fringhian ori mătăniile bunicului pe care le port eu, mai există și acum. Altele, cum ar fi mirosurile, vor exista întotdeauna, căci pentru fiecare miros există un cotlon întunecat, un colț de haină împăturit ori un cufăr ferecat unde să se poată ascunde. Așa cum *Albumul* se referă la oameni, în *Cartea șoaptelor* există și un chiup în care se adună personajele-obiecte și acela este chivotul răspunsurilor lămuritoare din Capitolul unsprezece. Din loc în loc, romanul adună firele care altminteri, între atâtea nume, locuri, întâmplări și date istorice, ar risca să se risipească. Între aceste noduri, două sunt mai strânse. Cel dintâi este povestea lui Sahag, coborând treptele celor șapte cercuri ale morții spre Deir-es-Zor, și care, având în vedere încărcătura sa dramatică precum și proporția în care separă în două *Cartea șoaptelor*, ar putea fi un fel de *secțiunea aurea*. Cel de-al doilea este chiar pelerinajul pe dinaintea cutiei pentru pantofii deportaților din Siberia și care, pe măsură ce pelerinii se perindă prin fața ei sau se îndesesc în convoaie pe urmele ei, devine chivot. Aceste înmănuncheri ale faptelor lasă, prin strunga lor, să meargă înainte cele două personaje care poartă pe umeri crucea, pentru toți ceilalți: Garabet Vosganian și Misak Torlakian. Iar între ei, ca o maimuță bătrână, pe jumătate orb și hohotind știrb, cel de-al treilea personaj lămuritor, anume Yusuf.

După ce am vorbit despre personajele eterice, cele care translucide fiind, se insinuează în toate celelalte și pot merge cu ușurință înainte și înapoi, adică timpul, moartea, memoria și veacul de margine, după ce am evocat personajele obiecte, să trecem acum la cele care au câte ceva și din unele, și din celelalte, anume oamenii.

Mai ales despre ei povestește *Cartea șoaptelor*, dar nu în același mod. Personajele-făpturi sunt de patru feluri. Cele care au existat, așa cum s-au înfățișat celorlalți, cu numele lor, cu elanurile și disperările lor. Le găsim din belșug în paginile *Albumului*. Cea de-a doua categorie o constituie magii, ai umbrelor, ai luminii, ai aerului, ai timpului, ai fructelor, ai întinderilor. Ei sunt cei care, prin darurile lor, m-au îndemnat să povestesc. În rândul al treilea al făpturilor se află mai degrabă

năluci și pe ele abia le găsim printre rânduri. În primul rând Yusuf, personajul cel mai trist, dar pe care nu-l putem ocoli pentru că, neexistând, nu știm unde este. Dar toate celelalte care trăiesc adesea în mijlocul obsesiilor lor, Arșag, vânătorul de păsări, Levon Zohrab, căutătorul din urma convoaielor, Misak Torlakian al visului, Arșag Săvagian retrăind coșmarul aceleiași fotografii, Simon Șeitanian, mușcând din pământ ca dintr-un fruct, părintele Komitas, hohotind cu mințile rătăcite, și alții asemenea lor nu încap ca atare între ramele fotografiilor pentru simplul motiv că pentru asta e nevoie de un obiectiv care să capteze o lume ce are mai mult de trei dimensiuni.

Iar personajele din ultima categorie a personajelor-făpturi sunt cei morți. Așa cum sugerează și rândurile de început, rostite de bunicul meu Garabet, *Cartea șoaptelor* le este dedicată în primul rând lor.

Morții cei vechi au fost însoțitorii și ocrotitorii copilăriei mele. Moartea este cu atât mai eroică, mai vrednică de povestit și de ilustrat, mai tragică, dar și mai însuflețitoare, mai frumoasă, cu cât e mai departe.

Tot astfel și în ce privește morții cei vechi. Ei sunt frumoși, sunt prietenoși și ocrotitori. În privința morții lor, lucrurile sunt limpezi, ca și în ce privește vinovățiile, iar acolo unde cauza morții nu e lămurită, în locul acela se naște o legendă.

Morții cei vechi trăiau printre noi fără să se ascundă, fără să ne pândească ori să ne bântuie. Chipurile lor priveau grave sau surâzătoare din portrete, noi înșine îi așezam la vedere. Morții cei vechi ne îndepărtau frica de moarte. Chiar și sângele lor, când curgea din rană, nu se risipea, ci era gros ca rășina.

Morții cei vechi nu ne cereau nimic în plus. Acolo unde nu erau ei înșiși icoană, îi atârnam lângă icoană, iar flacăra candelei le îndulcea privirile și le alungea obrajii. Îi înrămam și îi așezam deasupra. Despre ei nu mai trebuia spus nimic, căci îi cunoșteam cu toții. Prezența lor era de la sine înțeleasă, ca o prelungire, pe tencuieli, prin cotloanele casei, a celorlalți membri ai familiei. De aceea prezența lor nu mai trebuie explicată, ci, eventual, absența lor.

Nu vom ști niciodată dacă morții cei vechi au existat cu adevărat sau dacă viața și mai ales moartea lor s-au petrecut așa cum se crede. Tot ce pot spune despre morții cei vechi ai bunicilor mei și ai bunicilor bunicilor mei este că ei s-au născut din frica de moarte a celorlalți.

Mulți dintre morții cei vechi trăiseră înainte de *Eli, Eli, lama sabactani*, deși ceva din ei murise atunci din nou, pentru a putea reînvia. Fuseseră credincioși altor zei, atunci când ei înșiși nu erau din rândul zeilor, cu toate acestea pentru noi ei aveau și un înțeles creștin. Astfel încât, într-un fel sau altul, chiar dacă unii muriseră înainte de Hristos, morții cei vechi ne păreau cu toții creștini. Iar noi ne rugam pentru ei creștinește.

Printre morții noștri cei vechi se număra Haig, primul rege al armenilor, apoi Ara cel frumos, îndrăgostit de regina Șamiram, frumoasa Tamar, cu făclia aprinsă pentru a lumina drumul iubitului ei, apoi Tigran cel mare în timpul căruia, cu jumătate de veac înainte de nașterea lui Hristos, frontierele Armeniei ajunseseră acolo unde se vor opri, în 1916, ultimele convoaie istovite și muribunde. Urmau apoi martirii, Tadeu și Bartolomeu, apostolii lui Iisus îndreptându-se către ținuturile Armeniei, fecioarele Hripsime și Gaiane, ucise de lănciile romane, sfinții traducători Mesrop Maștoț și Sahag Partev, Vartan Mamigonian, generalul de pe câmpia de la Avarair, Saiat Nova, trubadurul și deasupra tuturor, Grigore Luminătorul, întâiul patriarh al Armeniei creștine. Haig, Ara cel frumos, Tigran cel Mare și Vartan Mamigonian adăstau pe pereți în gravuri frumos înrămate. Tamar era un fel de bibelou cu sprâncenele arcuite cu pensula pe porțelan, Mesrop Maștoț și Sahag Partev colorau lumina zilei prin vitraliile bisericii, Saiat Nova se odihnea pe mijlocul mesei, brodat minuțios într-o dantelă romboidală, fecioarele, împreună cu celelalte mucenițe erau jertfite într-un tablou din pronaosul Bisericii, iar Grigore Luminătorul, ocrotit de Maica Domnului și de Fiu, era icoana cea mare din altar. Nu doar ei erau morții cei vechi, dar toți ceilalți se puteau istorisi ori numi prin aceștia.

Morții cei noi, în schimb, locuiau în partea ascunsă a sufletelor noastre. Umblam cu grijă prin părțile acelea, călcam pe vârfuri, bâjbâiam nădușind, șoaptele ne rămâneau în gât ca o

tuse îngălbenită. Niciodată nu puteai ști ce anume îi readuce printre noi. Oricât am fi netezit așternuturile, am fi retezat șnurul candelei pentru a curăța flacăra de funingine, ne-am fi pus hainele de duminică și ne-am fi ținut răsuflarea pentru a nu ne trăda neliniștea, în orice oră din zi a săptămânii și în orice anotimp al anului, orice am fi făcut, întâlnirea cu morții cei noi ne lua pe nepregătite.

Atingerea, prin cufere, a unei haine purtate de vreunul dintre ei, fotografiile din cutia metalică, un cuvânt fierbinte din vremurile vechi, adus până la noi și repetat din gură în gură, un nume pe care zadarnic îl dădeam celor care se nășteau pentru a lua locul celor care muriseră, un pumn de nisip, o flacără, un sâmbure de rodie erau, uneori, de ajuns pentru a reînsufleți morții cei noi. Căci spre deosebire de ceilalți, de morții cei vechi, care ne priveau din icoane și din gravuri, din morțile lor împlinite, morții cei noi erau morți doar pe jumătate. Iar jumătatea cealaltă, care venea din viața lor netrăită, continua să moară prin viețile noastre. Nimic nu putea să acopere această moarte care continua să trăiască, a morților celor noi. Și poate că nici vieților noastre nu le va fi de ajuns pentru a muri pe de-a-ntregul. Tăcem despre morții cei noi.

Nu i-am visat niciodată. Ei nu se lasă priviți, așa cum sunt, nici măcar în vis. Ei știu că în clipa în care i-aș visa, înseamnă că m-au iertat. Dar sunt la fel de convinși că în clipa aceea, văzându-le chipul, aș putea să-i și uit.

În timp ce despre morții cei vechi e destul să ascultăm poveștile sau legendele și ei sunt atât de frumoși încât putem să ne împodobim casele cu chipurile lor, despre morții cei noi nimic nu e de ajuns. Pentru că ei fac parte din viețile noastre. Prin ochii noștri sau ai părinților ori a bunicilor noștri, pe ei i-am văzut. Despre ei nu poți povesti pur și simplu, sângele lor nu e doar o întorsătură de penel pe șevalet. De la morții cei vechi nu ai nevoie de uitare și nici nu îți cer să-i răzbuni. Ei sunt, cel mai adesea, legende ucise de alte legende. Moartea lor nu putea fi evitată, nu puteai fi tu în locul lor, ba chiar acea moarte a devenit acum necesară, pilduitoare. Fiecare neam se așază pe temelia morților săi pilduitori.

Morții cei noi au murit în locul nostru, de ce n-am fost noi aceia și au fost ei este întrebarea cea înfricoșătoare. Nu povestim despre ceea ce sunt morții cei noi, ei povestesc despre ceea ce noi suntem. Despre morții cei noi nici nu se poate vorbi fără a vorbi despre cei vii. Ceva care s-a petrecut sub ochii noștri nu poate fi atârnat pe perete ca un tablou. Sunt morții despre care nu se poate povesti pur și simplu, sunt morții care se asumă.

Pe morții cei noi nu și-i asumă, din păcate, mai nimeni.

Oricare dintre bătrânii armeni ai copilăriei mele îi cunoștea îndeaproape pe morții cei noi, copilărise în mijlocul lor, pe atunci ei locuiau cu toții de partea asta a lumii, apoi s-au depărtat pe rând și cei rămași au murit în locul lor. Într-un fel sau altul, fiecare dintre noi e contemporan acelor vremuri, un cerc suspendat și arzând prin care trecem cu toții, alungindu-ne. Niciunul dintre noi nu poate ocoli timpul acela, nu poate spune că nu l-a trăit. Pentru că, fără ceea ce s-a petrecut în 1915, viețile noastre nu pot fi explicate. Pe atunci poporul armean număra trei milioane de suflete. Jumătate dintre ei au fost uciși atunci. Acum, după aproape un veac, numărul armenilor se ridică la opt milioane. Dacă femeile nu ar fi fost ucise în deșerturile Mesopotamiei ori înecate în apele Eufratului, dacă bărbații nu ar fi fost împușcați chiar de armata care-i înrolase, dacă pruncii nu s-ar fi scurs în nisipurile deșerturilor ca niște șuvițe de apă, poporul armean ar fi numărat acum șaisprezece milioane de oameni. Așadar numărul morților celor noi se ridică la opt milioane. Pe măsură ce trece timpul, dacă nu ne împăcăm cu morții cei noi, ei continuă să se înmulțească, odată cu noi. Când m-am născut, odată cu mine s-a născut un copil și dintre morții cei noi. Și poate, chiar poartă același nume ca mine. Faptul că s-a născut printre morții cei noi nu-l face mai puțin viu. Eu și copilul acela care s-a născut odată cu mine, ne vom întâlni cândva. N-am să mai fug. Am să reintru în convoi.

Cartea șoaptelor este *Cartea morților celor noi.* Atunci când povestesc despre cei care suntem, povestesc, de fapt, despre ei. Peste noi, cei care trecem, ei sunt realitatea care rămâne. Atunci când scriu despre bunicul meu Setrak Melichian, scriu, de fapt, despre fratele lui, Harutiun, care a trebuit să moară de sabie

pentru ca el să aibă timp să fugă în pădure și să se ascundă. Când povestesc despre viața lui Misak Torlakian, povestesc, mai ales, despre satul lui pustiit, în care câinii răscolesc în burțile sparte ale morților și printre ruinele caselor. Când simt gustul dulce al colivei de pomenire, povestesc, de fapt, despre Aurel Dimofte, despre Ana lui Radu, despre Ionuț Cristea și despre ceilalți morți de la Vadu Roșca. Testamentul lui Hartin Fringhian este mai ales povestea hrisovului lui Ștefan cel Mare și a lui Cristea Paragină, sfârtecat în spate de gloanțe și în piept de sârma ghimpată. Povestea pantofilor prea mari pentru tălpile mele de copil, în care mai era loc destul pentru tălpile copilului celuilalt, născut în aceeași clipă cu mine, este povestea fraților Hovnanian, morți la Lubianka, și a tuturor celorlalți, pierduți de-a lungul și de-a latul Siberiei. Cavoul lui Seferian, locul întâlnirilor misterioase, este mormântul lui Onnig Tokatlian, care, sinucigându-se în fața oglinzii, s-a alăturat de două ori morților celor noi, o dată prin sine și încă o dată prin imaginea sa.

Suntem partea lor nevrednică, suntem partea care moare din morții cei noi. Scriu despre cei care suntem, dar citim, de fapt, printre cuvinte, despre morții cei noi, încercând să descifrăm sensurile morții lor. Pare că nu suntem încă pregătiți să scriem adevărata carte, aceea despre morții cei noi, prin care să descifrăm sensurile vieților noastre. Asumând, astfel, pentru unii, vina de a-i fi ucis, iar pentru noi, ceilalți, vina de a le fi supraviețuit.

Încă nu ne-am împăcat cu morții cei noi.

„Noi nu ne deosebim prin ceea ce suntem, ci prin morții pe care fiecare îi plânge” a spus bunicul meu Garabet.

Pag. 11: Copilăria mea a fost mai slobodă și mai bogată. Chiar și morților le era mai bine așa.

Pag. 13: În dulapul bunicii se păstrau numai hainele grele, paltoanele, mirosind a naftalină, dintre care unele fuseseră chiar ale străbunicii mele, Heghine Terzian.

Pag. 19: Bunicul din partea mamei, Setrak Melichian, era un om bun și vesel. Atât cât i-a dat viața, să fie bine primit. Atât cât i-a luat, să fie bun luat. Iar dacă i-a luat mai mult decât i-a dat, cine să mai socotească? Ridica din umeri, pocnea din palme și râdea înainte. Precum Eschil pe câmpul de luptă de la Salamina. Asta era filosofia lui, mai presus de vremuri și oameni. Altminteri, numai dând piept cu propriile amintiri, și-ar fi pierdut mințile.

Sofia și Setrak Melichian (1925)

Pag. 20: Macruhi a murit în timpul masacrelor. Soldații turci s-au retras într-o noapte, lăsând bandele kurde să prade convoiul cu deportați, spre drumul Alepului. Macruhi și soțul ei au fost măcelăriți. De pruncul lor nu s-a mai știut nimic.

Fetița lui Macruhi Melichian,
dispărută în cercurile morții.

Pag. 22: Din satul bunicului meu Setrak nu s-a auzit să fi scăpat careva cu viață. Afară de sora lui cea mai mică, Satenig, pe care a căutat-o ani de zile, după ce ajunsese negustor la Craiova și putea plăti pentru căutările prin orfelinatele congregațiilor străine. A primit după mai mulți ani un răspuns de la un orfelinat de fete, tocmai din Alep. A trimis banii pentru ea și pentru ca cineva s-o însoțească. În port la Constanța, ca să se convingă că bunicul meu e fratele ei și să i-o încredințeze, însoțitorul i-a pus, separat, să înșire numele bunicilor, părinților și fraților lor. Era ca un pomelnic. Morți cu toții, într-o localitate de munte, lângă Erzerum. Dovedind că plângeau aceiași morți, însoțitorul i-a încredințat-o. Satenig s-a măritat mai târziu cu un negustor din Brăila. După război a plecat în America și a murit acolo.

Satenig căsătorită Bagdasarian

Andranic și Satenig Bagdasarian

Pag. 24: Acesta era obiceiul familiei, ca tinerii, precum altădată Petru cel Mare, să călătorească în Europa, unde să deprindă meșteșuguri, să învețe cum să se poarte și să vorbească europenește. Apoi, se întorceau acasă și se însurau. Așa reușiseră să scape de măcel câțiva dintre verii lui mai mari, din stirpea Melichienilor: Oskian, Artur, Melcon, Calust, Nșan și Khoren. Din scrisorile care se citeau, în vremurile liniștite, duminica la biserica din satul Zakar, bunicul meu aflase că aceștia au ajuns în România.

Melcon și Kohar Melichian

Calust, soția Satenig și fiul Kirkor Melichian

Artur și Mairam Melichian

Nșan, soția Sârpuhi și copii Lusig și Vartan Melichian

Pag. 24: La Odessa, bunicul Setrak s-a angajat la un bărbier armean care l-a primit ucenic, cu gândul să-i lase prăvălia și să-l însoare cu fiică-sa. Bunicul mătura părul tăiat și spăla prosoapele. Într-o zi, a venit un tânăr călare, și-a priponit calul la ușă și a intrat în prăvălie. Când bunicul a dat să-i pună ștergarul, privirile li s-au întâlnit în oglindă. Tânărul acela era tocmai vărul Khoren, trimis de ceilalți veri să dea de urma neamurilor. Khoren n-a mai așteptat bărbieritul. Și-a smuls ștergarul, l-a luat pe bunicul de braț și i-a spus: „Un Melichian nu are voie să fie slugă la nimeni!" L-a săltat în spate, pe cal, și au pornit înapoi, spre Craiova. Căci între timp bunicul îi spusese, printre sughițuri de plâns, că nu mai are rost să continue drumul spre răsărit, pentru că ceilalți Melichieni sunt morți.

Khoren și Haiganuș Melichian

Pag. 32: Un bărbat cu care, în casa noastră, se vorbea în șoaptă era Hagop Djololian Siruni. Siruni se întorsese de câțiva ani din Siberia.

Pag. 42: Casa familiei Harutiunian, acum o mansardă scundă și strâmtă, l-a primit cu mare bucurie. Îl așteptau prietenii, eliberați și ei: Siruni, Arșavir Acterian și Vahan Ghemigian. Pe spate, Arșavir a scris: „Patru pușcăriași". Cu alte cuvinte, pușcăria nu vine și trece, e ca o umezeală care, odată ce te-a pătruns, își intră în oase, o porți pe dinăuntru.

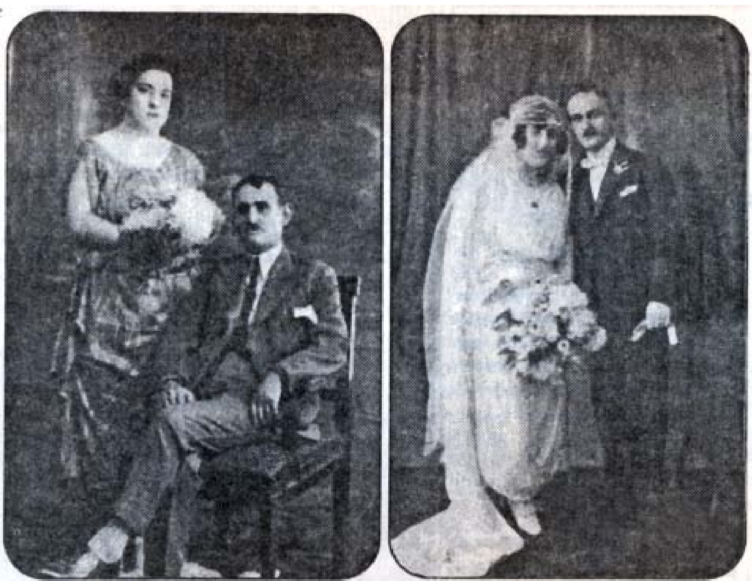
De la stanga la dreapta Asrsavir Acterian,
Levon Harutiunian, Vahan Ghemnigian, H.Dj. Siruni

Pag. 43: Levon Harutiunian ne-a adus toate astea scrise cu litere citețe, cu puține ștersături. L-am încredințat că ne vom grăbi să-i tipărim manuscrisul. „După moartea mea”, a spus. Mai ales că, fiind ultimul supraviețuitor, rămăsese să ducă și amintirile celorlalți.

Levon Harutiunian împreună cu autorul (1994)

Pag. 45: Nu aveam încă dreptul la propriile urme, căci se întâmplaseră prea multe lucruri dureroase înainte de nașterea mea. Urmele acelea puteau fi ale oricăruia dintre ei. Harutiun Atanasian, Vartan Arakelian, Ervant și Vagharșag Hovnanian, Kevork Kestanian, Ruben Izraelian, Kevork Hazarian, Hapet Kasparian, Hosrov Bedrosian, Hovhannes Sahaghian ori Mhitar Harutiunian, pierduți în pământurile Siberiei. Ori ale lui Jirair Karakașian, Hovhannes Babikian, Zaven Saruni și Serop Surian, care au murit la scurt timp după întoarcerea acasă. Chiar dacă ar fi putut ajunge la ei cutia cu pantofi, unchiul meu Vagharșag Hovnanian n-ar fi avut prilejul să-i poarte pe-ai săi. Ostenit de drum, a murit cel dintâi, la Lubianka, fără să mai ajungă în Siberia. A murit desculț, ceea ce înseamnă că primise moartea, chiar și într-un loc ca acela, cu smerenie.

Ervant și Vagharșag Hovnanian împreună cu soțiile lor

Pag. 49: Pe vremuri bunicul fusese un fotograf iscusit. Dar mai presus de toate, îi plăcea să se fotografieze pe sine.

Pag. 49: Așa, cu pălărie și cu gulerul pardesiului ridicat, pare că, de fapt, bunicul e cel care vine spre noi. A continuat să rătăcească, zâmbind șăgalnic, iar noi am rămas pe lumea asta spre care el vine din când în când.

Pag. 50: În mai toate casele bătrânilor armeni am găsit asemenea fotografii. Familiile adunate în jurul celor bătrâni. Fără zâmbet, rigizi, mai degrabă niște exponate decât ființe umane. Armenii, în acei ani, țineau morțiș să se fotografieze. Era felul lor de a rămâne împreună, căci, scurtă vreme după aceea, familiile s-au împuținat și s-au risipit. Astfel, deși mulți au pierit, nedumeriți și cu atâta sfiiciune încât nici până astăzi nu li s-au găsit mormintele, chipurile le-au rămas întipărite pe cartoanele sepia, decolorate pe margini. Vrând să amintească, cu tot dinadinsul, că au existat vreodată. Presimțind ce avea să li se întâmple.

Familie armenească înainte de 1915

Clasă de fete la Școala Armeană din Constantinopol.
În medalion, Armenuhi

Pag. 63: După ce s-a așezat primul altar, în jurul bisericii au apărut dughenele. Ele au prelungit drumul, fiecare nouă dugheană încercând să fie cea dintâi care întâmpină mușterii. Strada aceea s-a numit, cum altfel, Strada Mare, iar după ce la Focșani s-a înființat Comisia Principatelor, a căpătat numele care i-a rămas până astăzi: Strada Mare a Unirii.

Pag. 78: În Focșani erau două biserici armenești. Aproape că nu există oraș în Moldova în care armenii să nu fi construit biserici. În vremurile când nu existau alte locuri de adunare, biserica era dovada existenței unei comunități. Când se strângeau laolaltă vreo douăzeci de familii, capii lor alcătuiau un comitet parohial și alegeau loc de biserică. Dughenele, casele, deschiderea străzilor, cărora și astăzi, în preajma bisericii, li se mai spune, la Suceava, Bacău ori București, strada Armenească, se așezau în funcție de biserică.

Dintre eroii Cărții șoaptelor
Membrii consiliului parohial în fața
bisericii Sfânta Maria *din Focșani (1970)*
De la stânga la dreapta:
Sahag Șeitanian, Krikor Minasian,
Agop Aslanian, Vrej Papazian
și tatăl autorului, Bergi Vosganian

Pag. 78: Într-o seară, frații Donavak, cum mergeau spre apus cu cirezile lor, au poposit pe un drum din preajma Sucevei. Acolo au avut același vis. Maica Domnului le arăta locul acela. Și-au vândut vitele la târgul de la Lipsca și la întoarcere au ridicat o mănăstire pe care i-au închinat-o. Pe la 1512. Ea există și astăzi și se numește pe armenește Hacigadar, adică „Împlinirea dorințelor”.

Pag. 81: Lângă străbunicul meu Kevork Vosganian, bunicul Garabet, un adolescent aproape, cântă la mandolină. E îmbrăcat cu ilic brodat și poartă pantaloni largi. Fotograful i-a încadrat între niște arbuști cu frunze late, poate smochini. În spate se văd terasele albe, cu țigle semicirculare, ale unui port de la Mediterana, poate Adana.

Pag. 81: Într-o altă fotografie, străbunica mea, Mariam Vosganian, stă turcește, cu picioarele încrucișate sub ea, îmbrăcată în șalvari și bluză petrecută, cum era moda la Constantinopol, la acel sfârșit de secol.

Pag. 90: Dintre toți care nu mai erau și pe care Minas părea să-i aștepte, cel mai bine mi-l amintesc pe Kevork. Era vărul lui dinspre tată. Kevork Ceauș luptase în munți, împreună cu generalul Antranig.

Pag. 97: Așa au rămas mormintele din cimitirul armenesc de la Focșani, pe pietrele cărora fugarii își scriseseră numele, dar nimeni n-a știut să le completeze și anul morții, un cimitir cu morții doar pe jumătate. Așa a rămas și cavoul Seferienilor în care nu e înmormântat nimeni și care a devenit locul întâlnirilor secrete.

A
Ω

Pag. 127: Unchiul Sahag era neastâmpărat și dispus să imagineze ori să accepte orice fantezie, orice complot, ițe ascunse și încâlcite. Pentru el, orice era posibil.

Fotografia de nuntă,
cu mătușa Armenuhi, sora bunicii

Pag. 146: fragment din ziarul Bahag
(14 septembrie 1946)

Au sosit primele scrisori
dela repatriaţii armeni din România

In cursul săptămâni trecute numeroşi armeni din Capitală au început să primească primele scrisori dela prietenii şi rudele lor, care s'au repatriat din România în Armenia Sovietică.

Scrisorile sosite până acum arată că cei plecaţi din România au găsit o bună primire în Patrie, iar cazarea lor s'a făcut deasemeni în mod rapid şi în condiţiuni bune.

Autorii scrisorilor subliniază îndeosebi abundenţa alimentelor şi preţurile accesibile oricui, adăugând totodată că şi aceste preţuri sunt în continuă scădere.

Locuinţele în care sunt găzduiţi repatriaţii sunt foarte confortabile iar tratamentul autorităţilor este mai presus de orice elogii.

Majoritatea tinerilor plecaţi din România s'au înscris în diferite şcoli, iar cei mai vârstnici aşteaptă să între în producţie.

Populaţia oraşelor unde au fost instalaţi noul sosiţi, înconjoară cu cea mai mare dragoste pe fraţii repatriaţi din străinătate.

Parcurile publice, restaurantele teatrele, cinematografele şi în general toate localurile de distracţie sunt asaltate de repatriaţi, care au intrarea gratuită peste tot.

In onoarea repatriaţilor au loc zilnic spectacole extraordinare.

Incetul cu încetul repatriaţii se familiarizează cu viaţa locală, încadrându-se alături de armenii localnici în munca de ridicare a tânărului stat sovietic armean.

Pag. 161: De atunci, Arșag Sâvagian n-a mai vrut să facă fotografii. Păstrase doar două, la care se uita în fiecare noapte. Una făcută cu o vară înainte la Văleni, unde Nicolae Iorga zâmbea, cu pălăria de pai pe cap, alături de Siruni. În spatele lui se ițeau capetele a doi copii. Unul dintre ei era Anuș Kârmâzian, plecat după război în Franța, unde făcea comerț cu textile, celălalt era Zadig Muradian, ajuns, tot la Paris, un faimos astronom. Iar cealaltă fotografie era aceea a lui Nicolae Iorga, ucis în pădurea de la Strejnicu.

Nicolae Iorga la Văleni (1938). În stânga sa, H.Dj. Siruni

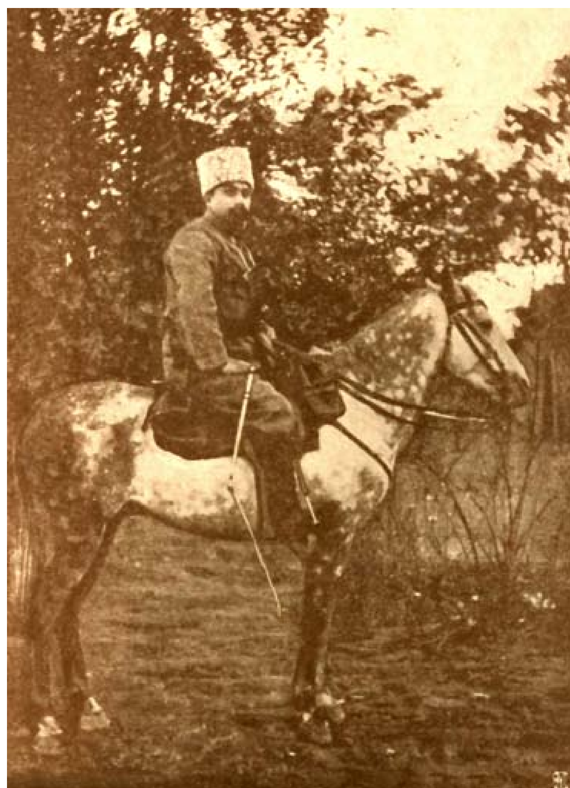
Pag. 161: Când Arșag desprinse fotografia de pe negativ, lumina și sângele i se amestecară în fața ochilor. Nu mai avea nici un dubiu. Bătrânul avea din nou ochii închiși, capul ușor într-o parte și un firicel de sânge unindu-i ochiul de tâmplă. Era, într-adevăr, Nicolae Iorga.

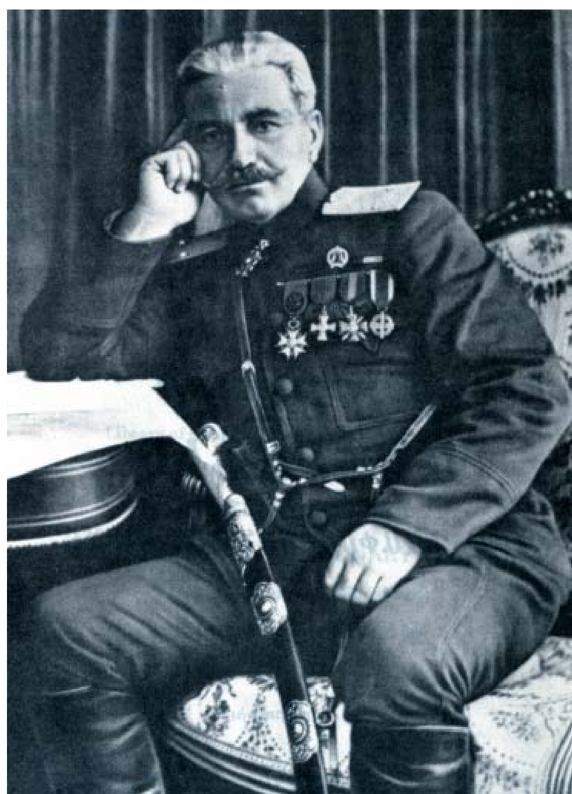
Pag. 180: Onik Tokatlian a mers acasă, în singurătatea odăii lui de marinar de cursă lungă. Și-a scos din cufăr uniforma de gală, albă, cu fireturi aurii. Și-a îmbrăcat cu grijă uniforma, de la șosete, curea și până la copca încheiată. Straniu este faptul că a simțit nevoia, în acele momente, să se privească în oglindă. A refuzat să fie, ca să spunem așa, legat la ochi și a privit moartea în față. Apoi, Onik Tokatlian, îmbrăcat de sărbătoare, privindu-se în oglindă și luându-și astfel rămas bun de la sine, și-a tras un glonte în tâmplă.

Pag. 196: Începutul poveștii despre armele generalului Dro este o fotografie. Ea îl înfățișează pe general călare, într-un luminiș cu un pâlc de copaci tineri în fundal.

Generalul Antranik Ozanian (1865 – 1927), erou național armean.

Pag. 197: O a doua fotografie povestește despre generalul Dro, acum mai corpolent, cu părul albit, dar cu aceleași sprâncene negre, arcuite și cu aceeași privire umbroasă. Fotografia e realizată în curtea Catedralei armene din București, cu prilejul dezvelirii bustului generalului Antranik.

Pag. 199: Istoria armelor generalului Dro începe în 1924, când generalul, în vârstă de patruzeci și unu de ani, a ajuns pe pământ românesc. Casa lui din București, de pe strada Popa Soare, există și astăzi. E construită în stilul vremii, dar pe zidurile ei, cu profiluri stilizate, sunt scrise în limba armeană literele pseudonimului de războinic al generalului.

Pag. 206: Consul general al Republicii Armenia, în anul 1918, a fost desemnat Harutiun Khântirian, unul dintre fondatorii Uniunii Armenilor din România și primul ei președinte.

Pag. 213: Puștii, Anuș și Agop Kârmâzian, scutierii vajnicilor purtători de flinte, au fost duși de către părinții lor departe, mai întâi la Constantinopol, într-o Turcie încă prietenă cu Germania, de unde și-au luat lumea în cap, îmbarcându-se pe un vapor spre Marsilia.

Anuș și Agop Kârmâzian (2007)

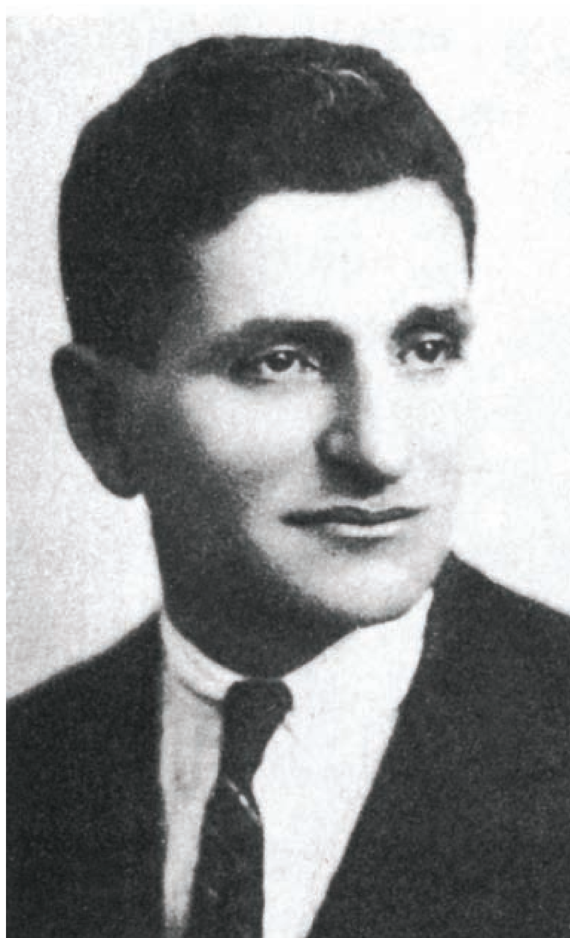
Pag. 217: Măgârdici Musaian a fost arestat și trimis în Siberia. Era un om credincios. Trupul lui a murit printre ghețurile Siberiei de răsărit. A mai avut, totuși, puterea să supraviețuiască, cu o bucată de suflet agățată de încheieturile uscate, ca un colț de haină prins în chepeng, până când a primit ultima împărtășanie de la preotul Hamazasp Bedikian din Constanța.

Pag. 221: Ocupând Banca Otomană, un grup de 25 de armeni înarmați, conduși de Armen Garo, un inginer de douăzeci și trei de ani, au luat vreo sută patruzeci de ostateci din rândurile personalului băncii, amenințând că vor arunca în aer tot tezaurul Imperiului dacă puterile străine nu vor interveni pentru a opri uciderea armenilor, act pe care dușmanii armenilor l-au socotit a fi primul atac terorist din istorie, dar pe care cei care l-au comis l-au socotit un gest justițiar, menit să atragă atenția lumii întregi asupra unei tragedii care, din păcate, nu era decât la începuturile ei.

Pag. 222: Când lucrurile devin limpezi în ce privește cronologiile, atunci când oamenii încep să poarte nume și chipuri și putem deja să găsim casele unde au locuit, străzile pe unde au umblat, să parcurgem cărțile pe care le-au citit, căutând să înțelegem, din colțurile îndoite ale foilor ori din însemnările de pe margini, gândurile lor, ei bine, atunci începe și povestea noastră, în anul 1890, când s-a născut Misak Torlakian, într-un sătuc armenesc, Ghiușana, care nu număra mai mult de două sute de suflete, din vilaietul Trabizondei.

Pag. 225: Bunicul, care credea, ca orice bărbat în puterea vârstei, că i se cuvine totul, adică să înfrunte lista încă de la primul loc, l-a luat ca pețitor pe fratele lui mai mare, David, și au pornit amândoi spre casa lui Heghine Terzian, unde erau două fete, amândouă frumoase, dar numai una, bunica Arșaluis, la vârsta măritișului.

Pag. 226: Pe măsură ce eu am crescut,bunicii au început să întinerească. Acum, bunica e o adolescentă frumoasă, cu degetele lipicioase de la zeama strugurilor și cu ochii pierduți în apusul oferit de malul asiatic al Bosforului

Pag. 226: Iar preotul Ignadios, prezent la nuntă, și-a scos lista și, după o observare atentă, a inclus-o, pe tăcute și plin de mulțumire, în șirul candidatelor la pirostrii, pe mătușa Armenuhi, sora bunicii mele.

Pag. 247: Pentru pedepsirea lui Talaat Pașa a fost ales Solomon Tehlirian, un student care se distinsese în luptele de partizani, dar, mai ales, începuse seria justițiară din proprie inițiativă încă din 1919, ucigându-l cu un glonț în inimă pe Harutiun Măgârdician, agent al lui Talaat.

Pag. 303: Ca toți armenii care, în preajma despărțirilor, a luptelor, a masacrelor, a plecărilor în convoaie, așadar, la întâlnirea cu moartea, simțeau nevoia să se pună la adăpost, fotografiind partea vie din ei, Hartin Fringhian i-a cerut bunicului să-l pozeze. Cum însă partea vie a trupului său era testamentul, a vrut să-i fotocopieze testamentul. Și, în noaptea aceea de iarnă a anului 1959, bunicul a fotografiat, filă cu filă, testamentul lui Hartin Fringhian, codicilele, înștiințările din „Monitorul Oficial", totul. Apoi, au adunat foile încă umede și lipicioase, pe care bunicul le developase cu grijă, într-un alt dosar pe care bătrânul i l-a dat spre păstrare, iar bunicul i-a promis să facă totul așa cum îi ceruse.

1

Testament

Subsemnatul Hartin B. Fringhian domiciliat
în București Calea Victoriei nr. 72 neavînd ascendenți
nici descendenți, dispun ca la încetarea mea din via-
ță să se urmeze cu averea mea în modul următor:

1. Constitui prin prezentul testament o fondațiune
care va purta numele "Fondațiunea Hartin B. Fringhian"
cu sediul în București, pe care o institui ca legatară u-
niversală lăsîndu-i în plină proprietate:

Imobilul meu din București Calea Victoriei nr. 72. bi-
juteriile aflate în seful nr. 78 la Banca Comercială
Romînă din București, 174.000 bucăți acțiuni soc.
Arad-Chitila din care 102.000 (una sută două mii)
acțiuni se află în sefurile nr. 1392, 1398 și 1400 la
Banca comercială Romînă din București, iar 72.000
acțiuni sunt deținute de societatea Banat de la care
le voiu cumpăra în baza opțiunii de vînzare ce mi-a
dat, acțiunile societății Banat ce le am depozitate în
sefurile nr. 2231 și 2361 la Banca Națională a Romîniei
la București, totalitatea acțiunilor Ramcolind.

10.000.000 (zece milioane) lei valoare nominală scrisuri
funciare urbane Iași 5% aflate în casa mea de bani și
orice altă avere mobilă, imobilă, creanțe, acțiuni,
efecte de stat etc. oriunde se află sau se vor afla în
țară sau în străinătate ce mai posed sau voiu mai
poseda la încetarea mea din viață, la care Fondațiu-
nea va avea vocațiune în calitate de legatară univers[ală].

Durata Fondațiunii va fi nelimitată.

H. Fringhian

Pag. 312: Dușmanii lor știau că, pentru a-i putea nimici ca popor, trebuie numaidecât să li se ucidă Poetul. Pentru un popor oprimat și amenințat, Poetul devine conducătorul. Daniel Varujan fusese arestat, împreună cu ceilalți intelectuali, în 24 aprilie 1915. A fost legat de un copac și ucis cu pietre, apoi lăsat pradă animalelor și duhurilor nopții. Unele legende spun că este viu și, în timpul incendiului din Smirna, unii povesteau că i-au văzut pentru o clipă chipul în oglinzile arzând. Singurul lucru pe care îl putem proba din aceste legende despre învierea lui Daniel Varujan este că, știindu-se locul în care și-a îndurat patimile, legat de trunchiul copacului, așadar pe o cruce vie, nu se cunoaște locul unde i-ar putea fi mormântul. Putem, așadar, să ne lăsăm ispitiți de gândul învierii sale.

Pag. 313: Alții dintre cei arestați în 24 aprilie, ca de pildă cei doi membri ai Parlamentului, deputatul de Constantinopol, Krikor Zohrab, și cel de Erzerum, Vartkes Seringulian, au ajuns până în deșerturile siriene, la Urfa, apoi la Alep. Despre ei ne vorbește Roessler, consulul german din Alep, într-o scrisoare adresată ambasadorului german Wangenheim: „Zohrab și Vartkes efendi se găsesc la Alep și fac parte dintr-un convoi cu destinația Diarbekir. Pentru ei asta înseamnă moarte sigură: Zohrab e cardiac, soția lui Vartkes tocmai a născut.“

Krikor Zohrab

Pag. 315: Primele femei care au ajuns la Meskene, Rakka și Deir-es-Zor au fost cadavrele care pluteau pe Eufrat. Toată luna iulie a anului 1915, Eufratul a fost acoperit de cadavre umflate de apă, de capete, mâini și picioare, de-a valma. Apele fluviului erau roșietice, totul arăta de parcă atunci se născuse moartea.

Pag. 317: Orfanii, adunați din Meskene și din celelalte localități unde erau instalate tabere de refugiați, au fost mânați prin deșert spre Deir-ez-Zor. Imaginați-vă un convoi cu sute de copii desfigurați, acoperiți de zdrențe și împleticindu-se, în picioarele goale, prin arșița sau frigul deșertului.

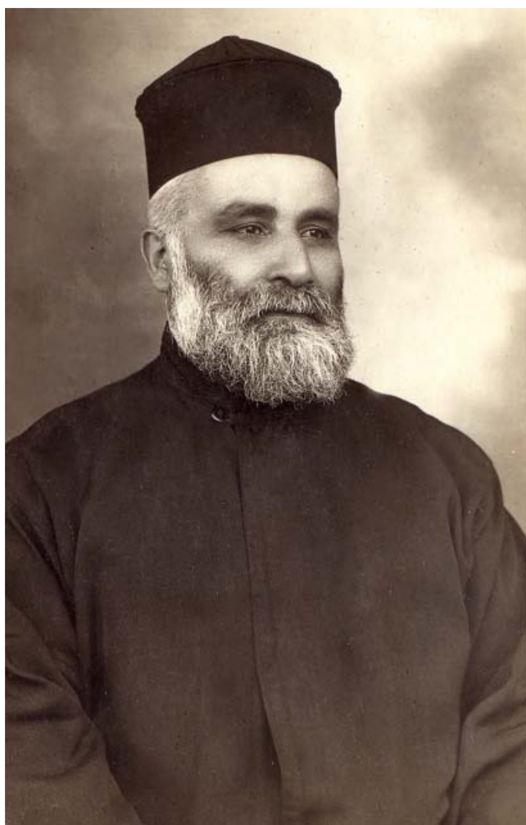
Pag. 317: În legătură cu armenii din Kharput mi s-a raportat că, într-un sat la sud de oraș, bărbații au fost separați de femei. Bărbații au fost măcelăriți și lăsați astfel de o parte și de alta a drumului, pe unde femeile au fost nevoite să treacă.

Pag. 319: O parte dintre căruțe le așezară una lângă alta, înghesuind în ele câți copii puteau să încapă, și în mijloc puseră o căruță plină cu explozibil care, odată detonat, îi spulberă, transformându-i pur și simplu în funingine. Pe cei care nu mai erau în stare să meargă îi întinseră pe câmp, presărară deasupra lor iarbă uscată îmbibată cu petrol și le dădură foc. Iar pe ceilalți, care nu încăpuseră în căruțe, i-au împins spre peșteri, ale căror guri au fost astupate cu lemne și ierburi cărora le-au dat foc, sufocându-i pe copii și lăsându-le trupurile vinete și carbonizate în fundul peșterilor.

Pag. 325: Der Dagead Aslanian, după ce-și sumese anteriul, ajutat de Arșag clopotarul, ascunse în criptele vechi cărțile și odoarele bisericii. Abia după câțiva ani le scoaseră cu băgare de seamă, una câte una, iar în cele din urmă scoaseră odorul cel mai prețios, pasărea de argint din ciocul căreia se picura în apa Bobotezei mirul rămas, reînnoit la fiecare șapte ani, din uleiul sfințit la anul 301 de însuși Grigore Luminătorul.

Pag. 327: Komitas a fost arestat tot în ziua de 24 aprilie 1915. A rămas îmbrăcat în tunica sa de arhimandrit, mai puțin gluga ce simboliza, prin ascuțișul ei, muntele Ararat și pe care o poartă, de la catolicos și până la călugăr, reprezentanții Bisericii Armene. Gluga și pelerina le-a dăruit unora dintre nevoiașii care mergeau în convoi.

Pag. 357: La căpătâiul gropilor comune nu s-a rugat nimeni. Ele au fost făcute pentru ca morții aruncați acolo să fie uitați cât mai degrabă. Gropile comune sunt partea cea mai vinovată a istoriei.

Pag. 366: Nu este adevărat că oamenii nu plângeau. Numai că plângeau altfel. Cei care mai aveau puterea de a sta așezați se legănau, ceilalți plângeau cu ochii larg deschiși către cer. Dar plânsul era un fel de geamăt neîntrerupt, cu voce joasă, care, repetat de mii de piepturi, se auzea ca un ison. Plânsul nu era o dâră pe obraz, ci un sunet.

Pag. 367: Dintre toate suferințele, mai puternică decât bolile sau durerile, se dovedi foamea. Lipsit de orice sursă de alimente, lăsat în voia hranei întâmplătoare, de la ierburi, fructe strepezite sau miere sălbatică până la stârvuri de animale, lagărul de la Deir-es-Zor intră într-o stare halucinantă.

Pag. 371: În vara aceea a anului 1916 au murit mai ales copiii. Mulți rămâneau neîngropați printre corturi, ca niște carcase goale, ghemuite și înnegrite.

Pag. 381: Noradunghian era un fel de mag al lumilor perpendiculare. Viața lui a fost alcătuită din frânturi și nu trăită ca un continuu, mai degrabă ca linia vieții într-o palmă încrețită. Noradunghian s-a situat mereu în afara propriei vieți, iar noi îi simțim prezența, intrând după el în încăperi din care el tocmai a ieșit.

Micael Noradunghian în Egipt
(al doilea din stânga)

Pag. 392: Dintre eroii *Cărții șoaptelor*, Levon Zohrab simțea, poate, cel mai tare vina de a fi supraviețuit. El nu este doar eroul poveștii din poveste, ci unul din eroii convoaielor din urma convoaielor. Astfel, el începu să înmormânteze toate cadavrele ce-i ieșeau în cale, cu nădejdea că vreunul ar fi putut fi al tatălui său.

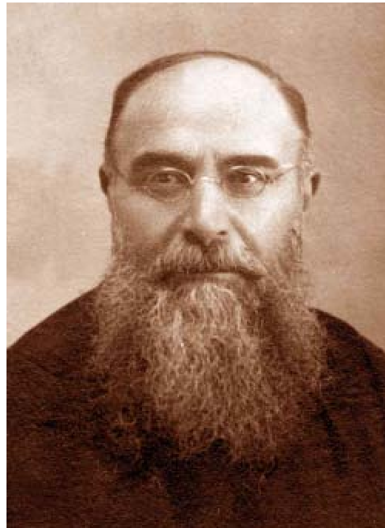
Pag. 403: Puținii care știau că Noradunghian pusese masoneria în adormire nu ca s-o nimicească, ci ca s-o ferească de umilințe, în speranța unor vremuri mai bune, veniră la înmormântare și îl cinstiră. Iar episcopul Vazken acceptă, cum spuneam, ca pe piatra de mormânt să fie dăltuite simboluri masonice, iar dedesubt să se scrie: „Prea Puternic Suveran Mare Comandor al Supremului Consiliu de Gradul 33 și Ultim al României", iar mai departe: „Al 27-lea urmaș al dinastiei Pacraduni", ceea ce înseamnă că acest armean din Agn, ajuns negustor în Galata, apoi ministru la Constantinopol, conducător din umbră al masoneriei române, vânzător de arme și negutător de iluzii, era urmașul ultimului mare rege de stirpe armenească al vreuneia dintre Armeniile mari și mici care s-au întemeiat, au înflorit ori s-au stins între cotul Mediteranei și triunghiul dintre lacurile Van, Sevan și Urmia.

MIHAIL NORADOUNGHIAN
CONSTANTINOPOL 1873
ՄԻՔԱՅԷԼ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ
Կ.ՊՈԼԻՍ 1873 – 1951
PREA PUTERNIC SUVERAN
MARE COMANDOR AL SUPREMULUI
CONSILIU DE GRADUL 33 ȘI ULTIM
AL ROMANIEI

Pag. 427: Abia mai târziu, când Armenag Manisalian, președintele Uniunii Armenilor, s-a apropiat și i-a sărutat mâna, au aflat că era episcop, unul din cei rămași în mijlocul armenilor scăpați ca prin minune de masacre în Constantinopol, episcopul Knel Kalemkelian.

Armenag Manisalian

Knel Kalemkelian

Pag. 431: Orfelinatul de la Strunga a ființat doar trei ani. Listele cu numele copiilor scăpați din masacre fură trimise în lumea întreagă, mulți își găsiră rubedenii în cele patru zări, alții fură înfiați de familii milostive.

Orfanii armeni în portul Constanța (24 mai 1923)

Pag. 431: Din mulțime se desprinse un bărbat, împreună cu femeia lui, care ținea o fetiță în brațe, și porni în urma convoiului de căruțe. Acela era Nșan Maganian, venit să-și caute fetița îngropată în deșerturile Mesopotamiei, sperând într-o minune. Își urcă soția, Azniv, și pe fetița lor, Anahit, născută în țara de adopțiune, într-una din căruțe, apoi își plăti osânda mergând pe jos, în urma carelor, cei patru sute de kilometri, până la Strunga.

Familia Maganian la Strunga

Pag. 456: Kemancist Rupen, mărunt, cocoțat pe un scaun fără spetează și cu picioarele bălăngănindu-se în gol, cu cele câteva fire de păr aduse dinspre creștet, rotunjite frumos pe frunte și linse cu briantină, cânta din kemancea, un fel de mandolină, suspinând cu jale după iubita lui și stârnind suspinele bunicilor și mătușilor mele.

Pag. 471: Soldatul scoase mandolina pe care și-o făcuse în închisoare. „Păstreaz-o tu până atunci...", îi spuse Virginicăi și îi întinse instrumentul care, atins peste corzi cu degetele ei subțiri, scoase un acord nepotrivit de sunete prelungi.

Pe mandolină stă scris în armenește:
„În zilele prizonieratului (1942-194?)"

Pag. 498: Catolicosul Vazken Balgian, născut la București, nu trecuse prin cercurile morții, dar fusese duhovnicul multora care trăiseră patimile, încât primise de la ei puterea asupra morții.

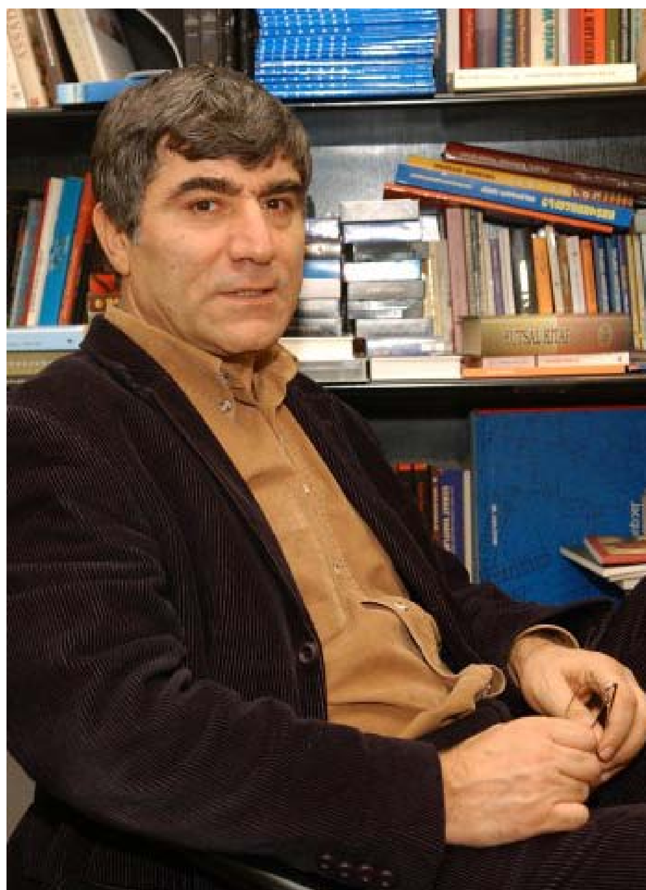

Pag. 510: Tatăl meu hotărî că a sosit clipa să ne luăm rămas bun. Ne-a luat de mână, pe mine și pe fratele meu, Melic, ne-a sărutat, îmbărbătându-ne, și ne-a împins în camera bunicului.

Melik și Varujan Vosganian
în Grădina Publică din Focșani (1962)

Pag. 520: Și, pentru ca acel secol, al douăzecilea după Hristos, să rămână nu doar un secol al mirării și al rătăcirilor, dar și al absurdului, iată cum, odată cu Cartea șoaptelor, veacul, precum șarpele care, pentru a fi un cerc perfect, începe să se înghită singur, se întoarce la Trabizonda. Acolo, peste exact o sută de ani de la nașterea lui Misak Torlakian avea să vadă lumina zilei, într-o familie turcă, un băiat care, aflat încă la vârsta adolescenței și crescut în numele urii, îl va omorî, la 14 februarie 2007, pe jurnalistul armean Hrant Dink.

Pag. 521: După ce au fost azvârliți bulgării de pământ peste sicriul coborât în groapă, am plecat din cimitir, noi în felul nostru, bunicul în felul său, și de asemenea păsările. Au rămas numai pâclele, convoaie întregi de făpturi translucide, mergând încet, nefiresc, ca un vis trăit de-a-ndaratelea, atâtea vieți netrăite, născând copii și nepoți netrăiți și învăluindu-i pe însoțitorii lor de pe pământ, eroii acestei cărți și ale altora care se vor mai scrie, într-o ceață subțire a morților celor noi și nenumiți până la capăt, o melancolie cu gust dulce-amărui, ca un aer prin care n-a trecut nici o pasăre.

Tiparul executat la SC Arta Grafică SA